

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

УДК 911.3:338.43.02(477.43/44+477.84)

Мирослав ЗАЯЧУК

ДО ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ (НА ПРИКЛАДІ ПОДІЛЬСЬКОГО СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО РАЙОНУ)

Проаналізовано та охарактеризовано особливості становлення, розвитку й функціонування фермерських господарств та запропоновано підходи до їх класифікації за кількісними ознаками. Виокремлено етапи становлення фермерства та проаналізовано динаміку їх утворення, пересічні розміри фермерських господарств та інші аспекти їх функціонування в розрізі адміністративних районів Вінницької, Тернопільської та Хмельницької областей. Укладено картосхеми динаміки чисельності та спеціалізації фермерських господарств Подільського суспільно-географічного району.

При суспільно-географічному дослідженні фермерських господарств доцільно застосовувати і класифікацію – систематику об'єктів за кількісними ознаками, і типізацію за якісними. Об'єднання в певні групи за кількісними ознаками дозволяє оптимізувати заходи впливу регіональної аграрної політики на функціонування фермерських господарств. Здійснено класифікацію фермерських господарств Подільського суспільно-географічного району за типом утворення, часом утворення, пересічним розміром, чисельністю постійно працюючих, структурою трудових ресурсів, виробничо-територіальними типами та рівнем рентабельності. Класифікаційними кількісними ознаками можуть бути: зібрана площа, валові збори та урожайність сільськогосподарських культур; наявність сільськогосподарської техніки; поголів'я худоби та птиці, показники виробництва основних видів продукції тваринництва; показники реалізації сільськогосподарської продукції та ефективності її виробництва тощо.

Ключові слова: фермерські господарства, класифікація, тип утворення, етапи становлення, пересічні розміри, виробничо-територіальні типи, рівень рентабельності, Подільський суспільно-географічний район.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Ринкові перетворення в економіці України обумовили формування багатуокладної системи господарювання в аграрному секторі, де поряд з державними, приватними, господарськими товариствами, виробничими кооперативами отримали розвиток фермерські господарства. Вони повинні розглядатися не як альтернатива великим виробникам, а як об'єктивно необхідне їх доповнення, що дозволить більш повно розкрити і використати потенціал сільського господарства. З цих позицій функціонування фермерських господарств створює передумови для підвищення ефективності аграрної економіки, розширюючи межі пошуку раціональних форм і методів використання природних і економічних ресурсів аграрного виробництва.

Мета дослідження полягає у визначенні і викритті особливостей становлення, розвитку і ефективності функціонування фермерських господарств та здійсненні їх класифікації за кількісними ознаками. В процесі дослідження необхідно виокремити етапи становлення фермерства та динаміку їх утворення; проаналізувати пересічні розміри фермерських господарств та особливості залучення трудових ресурсів; визначити виробничо-територіальні типи фермерських господарств та проаналізувати рівень рентабельності тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Фермерство – як форма господарювання в сільському господарстві неодноразово було в полі зору наукових вишукувань економістів, географів, аграріїв та ін. Опублікована низка праць, що стосуються становлення фермерського укладу, функціонування фермерських господарств, економічної ефективності цих утворень та їх місця в аграрній економіці. Це праці М. Бакетта, А. Біттера, Е. Беккета, Ш. Крамона-Таубеля, П. Саблука, В. Бруса, Л. Шевченка, В. Юрчишина, П. Макаренка, П. Гайдуцького та ін.

Спроби здійснення класифікації фермерських господарств є поодинокими. В більшості це групування фермерських господарств за певною ознакою при формуванні статистичних збірників Головних управлінь статистики в областях України.

Виклад основного матеріалу. Фермерське господарство – форма підприємницької діяльності громадян із набуттям статусу юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатись її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку із земельних ділянок наданих їм для ведення фермерського господарства.

Фермерські господарства в Україні почали створюватись ще наприкінці 80-х років ХХ ст. Закон України "Про селянські (фермерське) господарство", прийнятий Верховною Радою України в грудні 1991 року, а також Закон

України "Про внесення змін і доповнень до Закону України "Про селянське (фермерське) господарство", який введено в дію у червні 1993 року, створили правові засади для формування фермерських господарств[2].

При дослідженні фермерських господарств доцільно застосовувати і класифікацію – систематику об'єктів за кількісними ознаками, і типізацію за якісними. Класифікація є перш за все методом (процедурою) систематики результатами якої є певне впорядкування, певний розподіл, певне групування та ін. Зазначають, що класифікація – це певне групування об'єктів за якоюсь однією ознакою чи за сукупністю ознак, а типологія – метод наукового пізнання, за яким множина об'єктів розчленовується та групується на основі узагальненої ідеалізованої моделі – типу [4].

На перших ступенях дослідження з метою систематизації фермерських господарств обмежимося описовою класифікацією та згрупуємо їх за певними характерними ознаками (часом утворення, пересічними розмірами, чисельністю працюючих, рентабельністю тощо.)

Класифікація фермерських господарств **за типами утворення** :

1) **сімейні господарства**, голови яких разом із членами сімей керують всією діяльністю ферми, здійснюють капітальні вкладення у виробництво, переробку та реалізацію продукції і одержують доходи в основному від результатів власної праці та праці членів сім'ї (в Подільському суспільно-географічному районі (Хмельницька, Вінницька та Тернопільська області) таких близько 70%);

2) **міжсімейні (спільні) господарства**, які утворюються об'єднанням земельних наділів та капіталів двох і більше господарств для підприємницької діяльності у більш великих масштабах (це близько 25% фермерських господарств об'єднаних на основі 2-3 сімей);

3) **малі кооперативи сімейних господарств**, майно яких формується на правах колективно-приватної (пайової) або колективної (спільної) власності, а управління здійснюється виборною особою, звільненою або не звільненою від основної роботи в кооперативі (частка таких господарств незначна (до 5%, хоча значна кількість господарств взаємодіють між собою на основі партнерських відносин).

Класифікація фермерських господарств **за часом утворення**:

1. **Перший етап (1992-1995 рр.)**. На першому етапі становлення фермерства в Україні державна підтримка (в основному діяльність

Українського державного фонду підтримки селянських (фермерських) господарств) сприяла швидким темпам росту їх чисельності. Так, до першого етапу становлення (1992-1995 рр.) віднесено 2121 фермерське господарство Подільського суспільно-географічного району (в т. ч. у Вінницькій – 846 госп., Тернопільській – 753 та Хмельницькій – 522 госп.).

2. **Другий етап (1996-1999рр.)** Цінова політика держави стосовно основних видів сільськогосподарської та промислової продукції, податковий тиск на сільськогосподарського товаровиробника, банківська політика при фінансуванні АПК, недостатня державна підтримка, слабкість матеріально-технічної бази та ряд інших причин гальмували розвиток фермерства. В основному це пояснює зниженням темпів розвитку фермерства України на другому етапі (1996-1999 рр.). Одночасно із створенням нових господарств в регіонах відбувається процес припинення діяльності окремих фермерських господарств. Цей процес більш яскраво позначився на малоземельних фермерах. Але в Хмельницькій області констатуємо зростання чисельності ферм з 522 до 784 (на кінець 1999р), (в т. ч. у Вінницькій обл. утворилось 128 госп.), водночас 160 господарств припинили існування (більшість в Тернопільській обл.). Загалом станом на 1.01.2000р. у Подільському суспільно-географічному районі функціонувало 2454 фермерських господарств[1].

3. **Третій етап (2000-2005 рр.)**. Характеризується зростанням чисельності господарств та площ їх землекористування у 2000-2005 роках. Досягнуто це переважно за рахунок оренди фермерами земельних ділянок (паїв) колишніх членів КСП, які віддають фермерам перевагу перед іншими орендарями. В цей період проявляється зростання пересічних площ землекористування. За цей етап чисельність фермерських господарств в Україні збільшилась від 38428 госп. до 42445 госп., в Подільському районі з 2434 до 3229. Третій етап розвитку фермерства в Подільському суспільно-географічному районі (2000-2005рр.) характеризується утворенням – 815 господарств (в т.ч. у Вінницькій області – 400 та Хмельницькій – 415 госп., при цьому відбулося скорочення на 40 господарств).

4. **Четвертий етап (2005 і до сьогодні)**. Цей етап є проявом економічної кризи, загостренням всіх невирішених проблем українського фермерства та відповідною тенденцією до загальнодержавного скорочення чисельності фермерських господарств з 42445 од. до 41524

од. (2010р.), що спостерігалось у 11 областях України, в інших відбувалось незначне зростання, в тому числі і в Хмельницькій області на 68 господарств, та у Вінницькій області на 313 господарств збільшилось, а в Тернопільській зменшилось на 120 господарств. Як і на попередніх етапах збільшення господарств у Хмельницькій і Вінницькій області зумовлювалось за рахунок окремих районів, не став винятком і четвертий етап, де за рахунок Старокостянтинівського районів Хмельницької області і Крижопільського та Теплицького районах Вінницької області, кількості господарств збільшується. Під час четвертого етапу (2005-2010 рр.), лише у двох областях Подільського району зростала чисельність фермерських господарств у Вінницькій на 313 госп., та Хмельницькій на 68 госп., а у Тернопільській області кількість господарств зменшилась на 120 од. Загалом чисельність фермерських господарств в Подільському районі – 3710 госп. (див картосхему 1)

В класифікації фермерських господарств **за пересічним розміром** виокремлюємо вісім груп фермерських господарств:

1. фермерські господарства з площею до 3 га – це 142 господарства у Подільському суспільно-географічному районі (Хмельницька область – 54; Вінницька – 45; Тернопільська – 43), що становить 4,5% від загальної чисельності фермерських господарств в регіоні;

2. з площею від 3,1 до 5 га – 153 господарства (Хмельницька область – 46; Вінницька – 55; Тернопільська – 52), або ж 4,7 %;

3. з площею від 5,1 – 10 га - 320 господарств (Хмельницька область – 105; Вінницька – 121; Тернопільська – 94), що у відсотках становить 10% до загальної кількості фермерських господарств в Подільському районі;

4. з площею від 10,1 до 20 га – 463 господарства (Хмельницька область – 167; Вінницька – 206; Тернопільська – 90), що становить 14,3 %;

5. з площею від 20,1 до 50 га – в Подільському суспільно-географічному районі їх нараховується 982 господарства (Хмельницька область – 435; Вінницька – 400; Тернопільська – 147), 30,3 % від загальної чисельності фермерських господарств у регіоні;

6. з площею від 50,1 – 100 га – 438 господарств (Хмельницька область – 132; Вінницька – 206; Тернопільська – 100), або ж 13,5 %;

7. з площею від 100,1 до 500 га – 423 господарств (в т.ч. Хмельницька область – 128; Вінницька – 235; Тернопільська – 60), що у

відсотках становить 13 %;

8. з площею понад 500 га – в Подільському районі є 179 господарств (Хмельницька область – 64; Вінницька – 107; Тернопільська – 8), або ж 5,5 %.

Зазначимо, що 143 господарства (4,4 %) не мали сільськогосподарських угідь. З них у Хмельницькій області – 136; Вінницькій – 4; Тернопільській – 3 господарства[5,6,7].

Класифікація фермерських господарств **за чисельністю постійно працюючих в розрахунку на одне господарство**:

- господарства де кількість працюючих до 3 осіб, таких фермерських господарств у Подільському суспільно-географічному районі – 72,4 %;

- господарства, де кількість працюючих становить від 4 до 7 осіб – 20,7 % фермерських господарств регіону;

- господарства де кількість працюючих понад 7 осіб – 6,9 % фермерських господарств Подільського району.

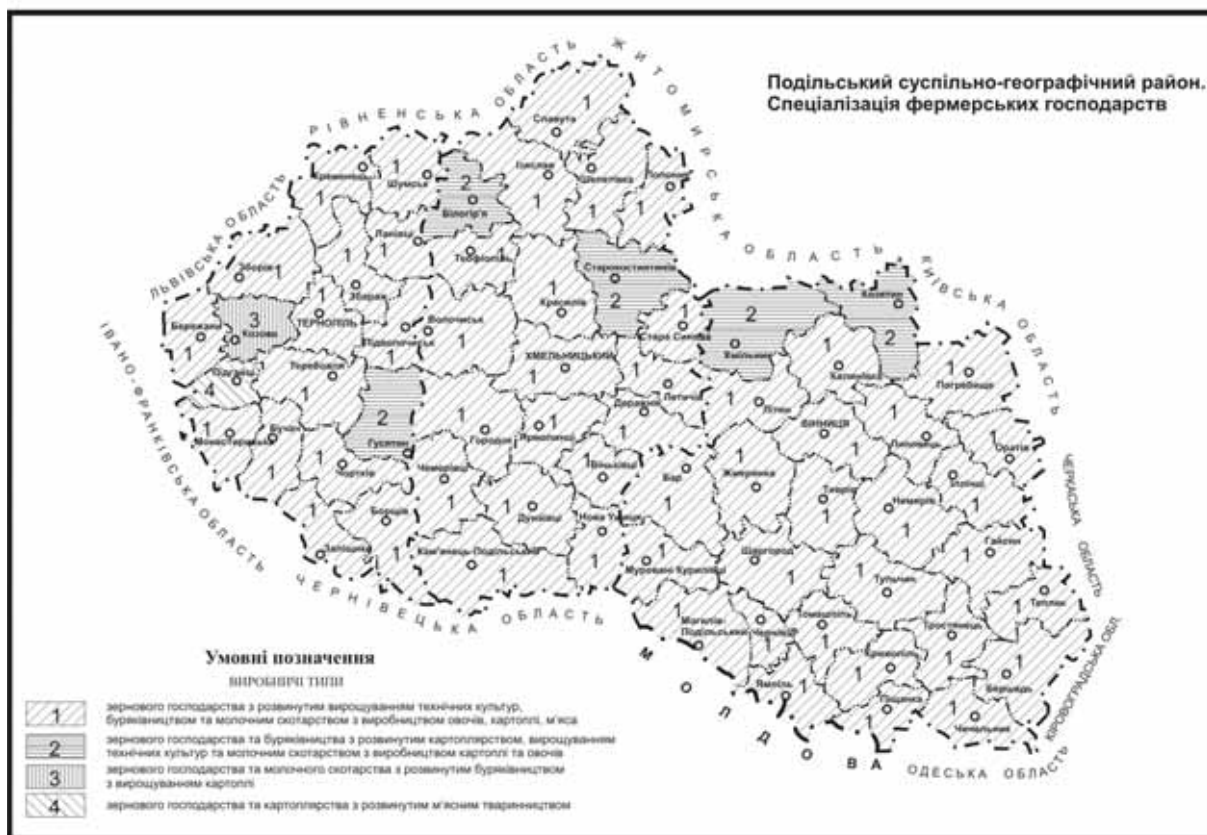
Класифікація фермерських господарств **за структурою трудових ресурсів**:

1. господарства, що використовують виключно власні трудові ресурси – це здебільшого невеликі фермерські господарства. Частка осіб, що самостійно забезпечують сільськогосподарську діяльність у своїх фермерських господарствах Подільського району становить 38%.

2. господарства з залученими на постійній основі працівниками – це фермерські господарства що за виробничої необхідності залучають до роботи інших громадян за трудовим договором (угодою, контрастом). Розмір оплати праці та тривалість відпустки осіб, які працюють у фермерському господарстві за трудовим договором, не повинні бути меншими ніж встановлені державою мінімальний розмір заробітної плати та відпустка. Частка найманих працівників у фермерських господарствах регіону становить 62%. Окремі господарства залучають найманих працівників лише на певні види сезонних робіт (з числа найманих працівників їх частка в регіоні до 30%).

Класифікація фермерських господарств **за виробничо-територіальними типами**.

У зв'язку з тим, що сільськогосподарське виробництво здійснюється на території з різним складом природно-економічних умов, воно має чітко виражену територіальну приуроченість, як наслідок цього в регіоні виділяються і функціонують різні за спеціалізацією виробничо-територіальні типи фермерських гос-

подарств.

В якості основних критеріїв виділення виробничих типів фермерських господарств береться їх спеціалізація, яка відображає господарські функції господарств, а також способи організації галузей і тваринництва, які отримують відображення в узагальнених показниках рівнів інтенсивності сільськогосподарського виробництва. Згідно методики типізації господарств до одного й того ж виробничого типу відносять сільськогосподарські підприємства, близькі за своїми соціально-економічними та природними умовами, подібною спеціалізацією, рівнем інтенсивності, складом і пропорціями основних елементів у системі ведення господарства. Спеціалізацію господарств розраховано на основі використання показників виробництва валової продукції в зернових одиницях[3].

В результаті проведених нами досліджень за вищеназваними ознаками в Подільському суспільно-географічному районі в межах типу зернового господарства виділено 4 виробничих підтипи.

Виробничі підтипи:

1. виробничий тип зернового господарства з розвинутими підтипами вирощування технічних культур. (соняшник, соя, ріпак), буряківництва та молочного скотарства з виробництвом овочів, картоплі, м'яса;

2. виробничий тип зернового господарства та буряківництва з підтипами картоплярства, молочного скотарства та вирощування технічних культур з виробництвом картоплі та овочів;

виробничий тип зернового господарства та молочного скотарства з підтипом буряківництва та вирощуванням картоплі;

3. виробничий тип зернового господарства та картоплярства з розвинутим м'ясним тваринництвом (див. картосхему 2).

Класифікація фермерських господарств за рентабельністю:

1. високорентабельні (рівень рентабельності понад 20%) – таких фермерських господарств в Подільському суспільно-географічному районі декілька в Україні їх також небагато;

2. низькорентабельні (1-20%) – з-поміж фермерських господарств цієї групи домінують господарства з рівнем рентабельності до 5%. Це понад 60% господарств Тернопільської

області та близько 45% у Вінницькій та Хмельницькій області;

3. збиткові фермерські господарства наявні в кожному адміністративному районі певного регіону, а у Вінницькій та Хмельницькій області їх понад 50%.

Рівень рентабельності виробництва також розглядають в галузевому аспекті (рослинництво та тваринництво). Зазначимо, що лише в декількох фермерських господарствах тваринницький напрям є рентабельним. Окрім того, фінансові показники діяльності кожного фермерського господарства з виробництва продукції сільського господарства є в певній мірі конфедичійними, тому доступними є лише узагальнені результати діяльності фермерських господарств.

З поміж інших кількісних ознак, що можна використовувати при класифікації фермерських господарств – зібрана площа, валові збори та урожайність культур, поголів'я худоби та птиці, виробництво основних видів продукції тваринництва в абсолютних показниках та за часткою у їх виробництві. Також доцільно здійснювати групування за показниками реалізації сільськогосподарської продукції (тоннах, грн.), ефективності виробництва сільськогосподарської продукції в фермерських господарствах (собівартість грн./цент.; середня ціна реалізації 1 цент/грн.), результатів сільськогосподарської діяльності (чистий дохід від реалізації с/г продукції та послуг), наявністю сільськогосподарської техніки (загальна кількість, одиниць у розрахунку на 1000 га ріллі) тощо.

Висновки. При класифікації фермерських господарств здійснюється градація за певними кількісними ознаками, що відображають розвиток фермерства. Класифікація за кількісними відмінностями передбачає, що інтервали між класами мають певні якісні відміни, це необхідне для виявлення загальних принципів становлення фермерства. Так, об'єднання в певні групи за тією чи іншою ознакою дозволяє здійснювати обґрунтовані висновки щодо подальшого впливу на функціонування фермерських господарств заходів державної та регіональної аграрної політики.

Найбільш значимі класифікації фермерських господарств за розмірами земельних наділів, за кількістю працюючих у господарстві, за спеціалізацією та за рівнем рентабельності.

Література:

1. Заячук М. Географічні особливості становлення фермерства в Хмельницькій області. / М. Заячук / Подільські читання (Географія. Біологія. Екологія): Матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Кам.-Подільський, 7-8 червня 2012 року)

- за заг. ред. Процика І.Г. – Кам.-Подільський : ПП Мошинський В.С., 2012 – 156с., С 35-37.
2. Розвиток різноукладності на селі: особливості, проблеми / В.В. Юрчишин, А. М. Шевченко, В.Х. Брус та ін., За ред. В.В. Юрчишина – К.: ННЦІАЕ, 2004 – 446с.
 3. Сухий П. О. Сільськогосподарська спеціалізація та територіальна організація аграрного виробництва Західноукраїнського регіону // П. Сухий, А. Тюфтії, М. Заячук / Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2009 - №8 – 156 с., С. 71-80
 4. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: навч. посібн. для студ. географ. та економ. спеціальностей навч. закладів / О.Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2005.–631с.
 5. Фермерські господарства Хмельницької області у 2010р. Статистичний збірник – Головне управління статистики в Хмельницькій області, 2001 – 60с.
 6. Фермерські господарства Вінниччини у 2010р. Статистичний збірник – Головне управління статистики в Вінницькій області, 2011 – 54с.
 7. Фермерські господарства Тернопільської області у 2010р. Статистичний збірник – Головне управління статистики в Тернопільській області, 2011 – 36 с.

Резюме:

Заячук М. К ВОПРОСУ КЛАССИФИКАЦИИ ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ (НА ПРИМЕРЕ ПОДОЛЬСКОГО ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКОГО РАЙОНА).

Проанализированы и охарактеризованы особенности становления, развития и функционирования фермерских хозяйств, и предложены подходы к их классификации по количественным признакам. Выделены этапы становления фермерства и проанализирована динамика их образования, средние размеры фермерских хозяйств и другие аспекты их функционирования в разрезе административных районов Винницкой, Тернопольской и Хмельницкой областей. Созданы картосхемы динамики численности и специализации фермерских хозяйств Подольского общественно географического района.

При общественно географическом исследовании фермерских хозяйств целесообразно применять и классификацию – систематику объектов по количественным признакам, и типизацию за качественными. Объединение в определенные группы за количественными признаками позволяет оптимизировать мероприятия влияния региональной аграрной политики на функционирование фермерских хозяйств. Осуществлена классификация фермерских хозяйств Подольского общественно географического района по типу образования, времени образования, средним размерам, численности постоянно работающих, структуре трудовых ресурсов, производственно-территориальным типами и уровнем рентабельности. Классификационными количественными признаками могут быть: собранная площадь, валовая продукция и урожайность сельскохозяйственных культур; наличие сельскохозяйственной техники; поголовье скота и птицы, показатели производства основных видов продукции животноводства; показатели реализации сельскохозяйственной продукции и эффективности ее производства и тому подобное.

Ключевые слова: фермерские хозяйства, классификация, тип образования, этапы становления, средние размеры, производственно-территориальные типы, уровень рентабельности, Подольский общественно географический район.

Summary:

M. Zayachuk. ON CLASSIFICATION OF FARM ENTERPRISES (ON THE EXAMPLE OF THE PODILLYA SOCIAL-GEOGRAPHIC RAYON).

Specificities in the formation, development and functioning of farm enterprises were analyzed and characterized, and approaches to classify said enterprises on the basis of quantitative attributes were suggested. Farming development stages were marked out and the dynamics of farms formation, their average size and other aspects of functioning were analyzed in terms of administrative rayons of Vinnytsa, Ternopil and Khmelnytsky Oblasts. Map schemes representing the dynamics of farm number increase and farms specialization within the Podillya Social-Geographic Rayon were developed.

Social-geographic studies of farm enterprises require special classification – objects' systemization with regard to quantitative, and typification with regard to their qualitative parameters. Special grouping on the basis of quantitative attributes allows for optimization of stimuli by regional agrarian policy effected upon functioning of farm enterprises. Farm enterprises within the Podillya Social-Geographic Rayon were classified according to type and time of their formation, average farm sizes and regular employees' quantity, labor resources structure, productive-territorial types, and level of profitability. Harvested area, croppage and yield capacity; availability of farm machinery; cattle head and poultry population; livestock breeding primary goods production indices; indices of agriproduct sales and efficiency of its production, etc, can be referred to classification quantitative parameters.

Key words: farm enterprises, classification, type of formation, stages of development, average sizes, productive-territorial types, level of profitability, Podillya Social-Geographic Rayon